

Het oproer in de Amsterdamse Jordaan tegen de steunverlaging, begin juli 1934, is vooral omschreven als een spontaan verzet van werklozen. Het isolement van de Jordaan en de zwakke verankering in de wijk van de georganiseerde arbeidersbeweging zouden de voornaamste oorzaken vormen van dit opzienbarende werklozenprotest in de overigens rustige jaren dertig. Een dergelijk beeld doet onvoldoende recht aan de mobilisatiepogingen vanuit de door de Communistische Partij Holland (CPH) geïnitieerde Werklozen Strijd Comités (WSC's) en biedt geen verklaring voor het verzet buiten de Jordaan.

Door AD VAN DEN OORD

De werklozen in Nederland bevonden zich in de jaren dertig in een zwakke positie. Honderdduizenden mensen waren werkloos, de werkloosheidskassen van de vakbonden droogden op en bezuinigingen werden doorgevoerd op de toch al gebrekkige en soms zelfs afwezige gemeentelijke steunregelingen. De vaak ongeorganiseerde werklozen waren afhankelijk van de steun, werkverschaffing of armenzorg. Werkloze jongeren en vrouwen konden helemaal nergens aanspraak op maken.

De rechtse politieke partijen voelden zich sterk na de kamerverkiezingen van 1933, waarbij Colijns ARP twee zetels winst boekte en de SDAP verloor. Colijn werd door confessionele kringen en middengroepen gezien als „de sterke man” die het vaderland door de economische crisis en het „politieke extremisme” kon loodsen. De socialistische arbeidersbeweging werd, nota bene op het hoogtepunt van de economische crisis, in het defensief gedrukt. De machtsovername in Duitsland door Hitler had velen geschokt. De muiterij op de Zeven Provinciën in 1933 was door Colijn aangegrepen om een repressief overheidsbeleid tegen linkse organisaties te starten. Zo werd het ambtenaren verboden lid te zijn van radicaal-linkse organisaties en de CPH. Het personeel van het ministerie van defensie mocht zelfs geen lid zijn van SDAP of NVV.

Het kabinet-Colijn achtte in 1934 de tijd rijp om steunverlagingen door te voeren. Reeds vanaf 1932 waren er door de regering plannen ontwikkeld om de lonen en uitkeringen te drukken. Colijn wilde de loonkosten verlagen om zo de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven te verbeteren. Van monetaire maatregelen (devaluatie) of een stimuleringsbeleid door de overheid wilde hij niets weten. Zo veel mogelijk staatsonthouding en een gave gulden waren zijn parolen. De rijksbijdrage aan de steunregelingen en de werkverschaffing werd door het kabinet in 1934 teruggeschroefd van 75 naar 46 miljoen gulden. De uitkeringen boven de f 8,- zouden per 1 juli met f 1,- à f 1,50 verlaagd worden. De minister van sociale zaken, expredikant Slotemaker de Bruine, liet de pers weten waar de christelijke regering stond: „De waarde van het ethisch minimum erken ik sociaal en moreel ten volle, maar ik kan er praktisch zo weinig mee doen.”

Repressie

Het repressieve optreden van de overheid jegens werklozen en hun organisaties nam in de jaren dertig sterk toe. De stempellokalen vormden de ontmoetingsplaats voor werklozen. De WSC's hadden daar hun organisatorische basis. De regering stond voor een dilemma: de stempellokalen vormden onderdeel van het overheidsbeleid gericht op disciplinering van de werkloze, maar bleken ook centra voor actiemobili-

satie van werklozen. Er volgde een decentralisatiebeleid. Sommige stempellokalen kregen aparte in- en uitgangen en politiestations werden gestationeerd in de directe nabijheid. De overheid legde beperkingen op aan het colporteren bij de stempellokalen en verbod, onder het mom van „opruiming en belediging”, steeds meer werklozenkranten. In Leiden werden de ambtenaren van de Maatschappelijke Steun zelfs uitgerust met knuppels.

Het overheidsoptreden leidde soms tot kolderieke situaties. Zo ontzegden B&W van Oudewater werklozen de toegang tot de kaasmarkt in verband met mogelijke rumoerigheden. In Den IJp werd een soort „staat van beleg” afgekondigd nadat het plaatselijke WSC de openbare verkoop van inboedels van werklozen en arme boeren had weten te voorkomen.

De controle van gesteunden bestond niet alleen uit het tweemaal daags verplicht stempelen. Werklozen werden nauwkeurig in de gaten gehouden en konden bij „overmatig” café- of bioscoopbezoek hun steun verliezen. Ook moesten gesteunden controleurs in hun woningen dulden, die de complete linnenkast doorzochten om te zien of extra steun van het Nationaal Crisis Comité (NCC) nodig was. Deze steun bestond gro-

tendeels uit hulp in natura (kleding, dekking, schoeisel, et cetera) en werkte sterk stigmatiserend. Op school kon je kinderen van gesteunden herkennen aan de uniforme kledij van het NCC. Zowel in de boven- als onderkleding werden stempels van het NCC geplaatst en alsof dat niet voldoende was, ook nog in het trouwboekje van de werkloze.

Stigmatisering

Niet alleen het overheidsbeleid leidde tot stigmatisering van de werkloze. Organisaties uit de arbeidersbeweging deden daar soms dapper aan mee. Illustratief is een artikel uit Het Volk, het dagblad van de SDAP. Het Volk eiste een rectificatie van een Belgisch sportblad dat de naam van landskampioen Ajax beoedeld zou hebben. De Belgische krant had de euvels moed gehad Ajax een „werklozenelftal” te noemen. Het Volk sprak dat in felle bewoordingen tegen en stelde „zelfs als het waar was (...) zelfs dan is dit een intimiteit waarover men niet pleegt te schrijven (...) Werkloos te zijn is pijnlijk genoeg, dan dat daarop publiekelijk de aandacht zou moeten worden gevestigd.”

In sociaal-democratische geleidingen werd weinig aandacht besteed aan de positie van de werklozen.

Nadat bij de verkiezingen in 1933 was gebleken dat de SDAP electoraal, ondanks de crisis, achteruitging, werd de oriëntatie op het winnen van stemmen onder (confessionele) werklozen losgelaten. Bij het 40-jarig jubileum van de partij in 1934 werd een grote ledenwerfactie op touw gezet, evenwel niet onder de werklozen. De SDAP achtte de werwing onder de laatste groep „geen versterking (...) van het moreel van de partij.”

Ook in het NVV stonden de afzonderlijke bonden huiverig tegenover het opnemen van ongeorganiseerde werklozen. Men zag er een bedreiging in voor de werklozenkassen. Het arbeidsethos was sterk aanwezig, zowel binnen het NVV als in de confessionele bonden. Wie niet werkte, was geen volwaardig lid van de maatschappij. De werklozen in de jaren dertig met hun schamele steunuitkering werden ook door de vakbonden verbannen naar de onderste regionen van de samenleving.

Werklozen Strijdcomités

De CPH volgde in de jaren dertig de politiek van de Comintern. De toegenomen mechanisering, rationalisering en werkloosheid versterkten binnen de communistische Interna-

tionale de revolutionaire verwachtingen. Radicale arbeiders moesten zich binnen en buiten de „reformistische” vakbonden organiseren in de Roode Vakbewegings Oppositie (RVO). Het CPH-congres van 1930 trok deze lijn door naar de werklozencomités.

Het succes van de WSC's lag echter niet in de activiteiten ter voorbereiding op de aanstaande revolutie. Juist de adviescommissies van de WSC's, voor de meer alledaagse problemen waar de individuele werkloze mee geconfronteerd werden, maakte de WSC's populair, evenals de ontspanningsactiviteiten. Daarnaast versterkten de WSC's met hun krantjes het moreel van de werklozen aan de stempellokalen. Zeker in een tijd waarin de werklozen in de maatschappij als paria's behandeld werden, was dit een belangrijke bijdrage aan het versterken van het zelfbewustzijn en van het gevoel van eigenwaarde van de werkloze.

Het werk van de WSC's aan de stempellokalen werd door het repressieve overheidsbeleid moeilijker. De politie trad hardhandig op tegen demonstraties en colportage. De Tribune ontving steeds meer klachten over steuninhouding aan WSC-leden en liet een Arcor (arbeiderscorrespondent) uit Groningen aan het woord: „De steuntrekker begint hui-

verig te worden om te protesteren tegen de talloze aanslagen op z'n uitkeering, want legt men niet de woorden op een goudweegschaal, dan wordt door een ambtenaar alles woordelijk opgeschreven, en een aanklacht tegen den uitgezogen en uitgehongerden spreker voor het loket ingediend. In den regel volgt een week of drie gevangenisstraf.” Zelfs democratische rechten, zoals interpellaties in de gemeenteraden, werden de CPH'ers in de dagen voor de steunverlaging ontnomen.

Het oproer

Eind juni wisten de WSC's, ondanks het politieoptreden, in Amsterdam steeds meer mensen op straat te brengen om de eis van de CPH-raadsfractie tot compensatie van de verlaagde steun te ondersteunen. De WSC's mobiliseerden tegelijkertijd werklozen voor een hongermars op prinsjesdag („Roode dinsdag”). Mede met het oog op de uitbetaling van de verlaagde steun werden de politieposten bij de stempellokalen versterkt. Op 4 juli bezetten WSC-leden het gebouw van de Maatschappelijke Steun in Amsterdam. De boosheid van de werklozen over de verlaagde steun richtte zich in eerste instantie tegen de demonstratief aanwezige agenten bij de

stempellokalen. Demonstraties tegen de steunverlaging werden op die dag door de politie uiteengejaagd.

Op dat moment werden de eerste stenen in de Jordaan geworpen, als reactie dus op de repressie tegen het georganiseerde werklozenverzet. Zwertbroek noemde destijds die repressie de oorzaak van het oproer: „Zelfs gewone, ordelijke discussies bij de stempellokalen worden met geweld tegengegaan. Maar rustig naar huis gaan, de welgedane burgerij den aanblik van hun vertwijfeling besparen, binnen de vier muren van hun woning met vrouw en kinderen in stilte krepereen, zie — dat konden ze niet.” Ook Henk Gortzak, communist en Jordaanbewoner, stelde de repressie centraal. „Het ging niet meer om de steunverlaging op zichzelf maar om de vraag of men in een stad, die zich liet voorstaan op haar democratisch bestuur, het recht had te demonstreren tegen regeringsmaatregelen tot steunverlaging. Iedereen wist dat de onderliggende groepen in fascistische landen geen enkel recht hadden. Juist daarom moest het recht van demonstratie in ons land met alle middelen verdedigd worden.” Niet toevallig mondde een demonstratie tegen de NSB in de Indische Buurt op 4 juli uit in een protest tegen de steunverlaging.

Door de inzet van het leger werd het Jordaanoproer in de kiem gesmoord ten koste van zes doden en talloze gewonden. Een poging van de RVO's en het NAS om de strijd te verbreden naar de werkenden mislukte. Naast beperkte stakingen in de Amsterdamse en Rotterdamse havens (onder losse arbeiders) kwamen er nergens solidariteitsacties van de grond. Wel slaagden CPH, WSC's en radicaal-linkse organisaties, zoals OSP en RSP, erin het verzet naar andere steden te verplaatsen. In ten minste 25 gemeenten gingen werklozen de straat op. De autoriteiten reageerden met politieoptreden, uitgaansverboden en in IJmuiden werd zelfs de burgerwacht van stal gehaald. Het partijbestuur van de CPH trok uit het gebeurde consequenties voor de partijorganisatie. Maatregelen werden genomen om de bedrijfszellen te versterken en de partij werd ingesteld op een mogelijk illegaal

bestaan. Tot samenwerking met NAS, OSP en RSP kwam het niet. De wederzijdse verkettering binnen radicaal-links bereikte in de jaren dertig een treurig dieptepunt.

Klokgelui

Het NVV en de SDAP spraken zich uit tegen het in hun ogen ongeorganiseerde protest. Albarda liet de Socialistische Internationale weten dat het oproep een zuiver spontane opwelling was met beperkte reikwijdte, die door de partij werd afgekeurd. De weg naar het socialisme leidt niet door een geplunderde grutterswinkel maar loopt via de georganiseerde arbeidersbeweging, was het oordeel van het NVV. Het Verbond veroordeelde op de eerste plaats de regeringsmaatregel, maar keurde ook het aanzetten door de CPH tot straatagitatie af. De reactie zou er alleen door versterkt worden.

Mede doordat de vakbeweging (uitgezonderd het NAS) aan de kant bleef staan, was het voor de regering niet moeilijk het verzet te isoleren. Op 6 juli werd een inval gedaan bij de drukkerij van De Tribune en werden de persen verzegeld. In het gehele land verschenen illegale gestencilde edities van De Tribune. Via de media werd een Hetze ontketend tegen alles wat rook naar communisme. Ook zou een zender „Hier Rood Amsterdam” uit de lucht zijn gehaald. Via de kranten werd de bevolking rijp gemaakt voor een verbod van de CPH en andere radicaal-linkse organisaties.

De angst voor opstandige werklozen zat er bij de burgerij goed in. Een pastoor uit Wijhe, die recent steun had geweigerd aan werklozen, kreeg de schrik van zijn leven toen 's nachts op zijn voordeur werd gebonsd. Hij aarzelde geen moment en liet te middernacht de kerkklokken luiden. De deurklopers bleken slechts verdwaalde gasten van de hervormde predikant uit het dorp.

NVV-kaderleden uitten kritiek op de houding van het NVV-bestuur inzake het oproer. De verlaagde steun gaf aanleiding tot verontwaardigde reacties van de plaatselijke bestuursbonden. Onder die druk nam het NVV alsnog het besluit om

in het najaar van 1934 een petitionnement tegen de steunverlaging te starten. De SDAP keerde zich tegen een eventueel verbod van de CPH, met name omdat men geen precedent wilde scheppen voor een verbod van sociaal-democratische organisaties.

Druk

Onaangenaam getroffen werd de regering door het verzet van het R.K. Werkliedenverbond tegen de kortingen. Nog groter opzien baarde een verklaring van achttien predikanten uit Amsterdam aan Colijn waarin werd aangedrongen op intrekking van de steunverlaging. Slechts één dominee bezweek voor de druk van de confessionele politiek en trok zijn handtekening terug omdat hij bij nader inzien verhoging van de steun onbetaalbaar achtte. De dominee beperkte zich tot het organiseren van een gebedsure waarop De Bouwer, het blad van de Bouwbond NVV, gevat schreef: „Wij zouden de vraag willen stellen of het niet Gode verzoeken is om te bidden voor datgene wat men financieel onmogelijk acht.” Pater Henricus uit Helmond verweet de RKSP „klaploperij” en pleitte voor een demonstratie van katholieken naar Den Haag om hun ellende te demonstreren.

Deze druk weerhield de regering van al te drastische maatregelen. De steunverlaging werd niet teruggedraaid, maar de bonden konden op enige tegemoetkomingen rekenen in de vorm van een kersttoelage en goedkope levensmiddelen voor werklozen. Een verbod van de CPH kwam er niet, wel werd het voor de partij nog moeilijker legaal te vergaderen en te colporteren. Maar het beeld van de werklozen als behorende tot de „bond van geruischlozen” lag definitief in scherven. Bij de Februaristaking in 1941 speelden werkverschaffingsarbeiders een vooraanstaande rol. De ervaringen opgedaan in de WSC's kwamen daarbij goed van pas.

Ad van den Oord bereidt een proefschrift voor over „Arbeidersbeweging en collectieve actie van werklozen in Nederland, een vergelijkende studie van de jaren dertig en tachtig”.

illustratie ANNEKE DE SOETE